

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجه

گروه علوم قرآن و حدیث

عنوان : اسلوب بیان قرآن از نگاه سید مرتضی در کتاب آمالی

جهت اخذ درجه ی کارشناسی ارشد

استاد راهنما : جناب آقای دکتر بیژن کرمی

استاد مشاور : جناب آقای دکتر محمد رضا وصفی

دانشجو: سوده ترقی

تهران : شهریور سال ۱۳۸۹ ه.ش

رسالة محمد

تقدیم به ...

ساحت مقدس امام عصر (عج) ، منجی بشریت

و او که با یقین میدانم در هر شرایطی به کمکم می آید

و راه درست را نشانم می دهد ...

و اکنون دروازه های شادمانی را به رویم گشوده است ...

و اندیشه ها و اعمال توانگرانه را به من الهام می کند ...

و هرچه را باید بدانم بر من آشکار می کند ...

و برایم برکت و نعمت آورده ...

و هم اکنون همه ی موهبت ها و ثروتها را ...

به وفور در اختیارم گذارده است ...

سپاسگذاری

از تمامی اساتیدی که در راستای این رساله

گام به گام با بنده همکاری کردند از جمله :

دکتر بیژن کرمی ، دکتر محمد رضا وصفی ،

دکتر محمد حسین بیات ، دکتر منصور پهلوان

و همچنین همسرم (حسین ناطقی) و خواهر همسرم (فاطمه ناطقی)

نهایت تشکر و قدردانی را دارم از خداوند متعال برایشان

طول عمر و برکت و سعادت و سلامتی و توفیقات روز افزون

در زمینه ی قرآن و احادیث را خواهانم .

فرم گرد آوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه ی مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان : اسلوب بیان قرآن از نگاه سید مرتضی در کتاب أمالی	
نویسنده / محقق : سوده ترقی	
استاد راهنما : دکتر بیژن کرمی	استاد مشاور : دکتر محمد رضا وصفی استاد داور : دکتر حمد حسین بیات
کتابنامه :	واژه نامه :
نوع پایان نامه :	بنیادی ☐ توسعه ای ☐ کاربردی ☐
مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد	سال تحصیلی : ۱۳۸۹
محل تحصیل : تهران	نام دانشگاه : علامه طباطبائی دانشکده : ادبیات فارسی و زبان های خارجه
تعداد صفحات : ۲۶۵	گروه آموزشی : علوم قرآن و حدیث
کلید واژه ها به زبان فارسی : اسلوب ، بیان ، أمالی ، سید مرتضی ، تفسیر ، بلاغت	
کلید واژه ها به زبان انگلیسی : tenants / speech / amali / seyyed mortaza / interpration / elocation	

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف) :

موضوع : اسلوب بیان قرآن از نگاه سید مرتضی در کتاب أمالی

اهمیت موضوع و هدف : نوع نگرش و نحوه ی تفسیر آیات سید مرتضی در عصر خود و تاکنون منحصر به فرد بوده و هست ولی به دلیل اینکه تفسیر ایشان غیر جامع است و به ترتیب سور نوشته نشده و شامل همه ی آیات نیست ، در نظر مفسران امروزی در زمره کتب تفسیر کمتر شناخته شده است در این رساله از بعد مباحث بلاغی به تفسیر ایشان نگاه شده تا گوشه ای از اعجاز بلاغی قرآن از زبان سید مرتضی که آمیخته با اشعار عرب است بیان شود تا الگویی برای مفسران امروزی و نقطه عطفی برای وحدت شیعه و سنی باشد ، چراکه هر دو فرقه به آراء ایشان احترام و علاقه ی خاصی نشان داده اند.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع ، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها :

منابع : أمالی سید مرتضی ، تفاسیر ادبی از قرن ۳ الی ۱۵ .

۱. نوع نگرش سید مرتضی به مباحث بلاغی (علم بیان و بدیع و معانی) در تفسیر آیات قرآن در کتاب أمالی چیست ؟

۲. آیا سید مرتضی در صدد بیان اسالیب بیانی آیات بوده یا نگاهی جامع به تفسیر آیات داشته ؟

۳. سید مرتضی در بیان تفسیر آیات از چه اسلوب و شیوه ای برای بیان آیات استفاده کرده ؟

سید مرتضی با احاطه ی کامل به ادبیات عرب و اشعار ادبی و علم فقه و کلام، در طی هفتاد مجلس برخی آیات متشابه قرآن را تفسیر کرده و در لابلای ۶۶ مجالس أمالی به مباحث بلاغی پرداخته در حالیکه در صدد بیان اسالیب بیانی آیات نبوده است به دلیل اینکه در ابتدای هر مجلس با طرح سؤال ، در صدد بیان شبهات مردم بوده و در برخی موارد نام اسلوب را بیان نکرده بلکه در ذیل بیان تفسیر به مباحث بلاغی هم اشاره کرده است و در برخی موارد نام اسلوب بیانی خاصی را ذکر کرده است(مثلا : تشبیه یا ایجاز)

پ. روش تحقیق شامل: تعریف مفاهیم ، روش تحقیق، نحوه ی اجرای آن ، شیوه ی گرد آوری و تحلیل داده ها :

مفهوم اسلوب بیان قرآن : روشی است که خداوند در چینش سخن و گزینش الفاظ به کار گرفته و سرشار فصاحت و بلاغت است.

روش تحقیق : در ابتدا متن عربی هفتاد مجلس تفسیری کتاب أمالی تحت عنوان « تأویل الآیة » ترجمه شده و مباحث بلاغی آنها گلچین و در قسمت های لازم با مراجعه به ده ها تفسیر ادبی از قرن ۳ تا ۱۵ تحقیق شده است . و اسالیب بیانی مورد نظر سید مرتضی تحت سه محور (علم بیان ، معانی و بدیع) تقسیم بندی شده و شرح هر اسلوب داده شده است .

ت : یافته های تحقیق : ۶۶ مجلس أمالی دارای مباحث بلاغی است ، و اغلب این اسالیب شامل : ایجاز ، مجاز ، استعاره ، کنایه ، تشبیه و تمثیل می باشد .

ث : نتیجه گیری و پیشنهادات :

۱- آراء و نظریات سید مرتضی در اغلب علوم مختلف مورد توجه و تأیید علمای اهل سنت و شیعه قرار داشته و ایشان نقطه ی عطفی برای وحدت شیعه و سنی بوده اند .

۲- سید مرتضی معتقد است همه ی وجوهی که با عقل و سنت موافق است و در مورد آیات احتمال رفته است صحیح است و خداوند است که وجه صحیح را می داند و در آخر مجالس با لفظ « والله أعلم » این مسأله را تأکید می کند ولی در برخی مجالس نظر خود را در مورد اینکه کدام وجه صحیح تر است می دهد از جمله مجالس : (۱۴ ، ۶۵ ، ۷۵) که در زمینه ی اینکه کدام وجه صحیح است ، جای تحقیق و نقد می باشد .

۳- سید مرتضی در صدد بیان اسالیب بیانی آیات نبوده بلکه ذیل تفسیرش به برخی اسالیب بیانی به کار رفته در آن آیه اشاره کرده است و گاه آنها را با طرح پرسش مطرح کرده مانند مجالس : (۱/۳/۱۱/۱۴/۱۵/۱۶/۲۲/۲۳/۲۴/۲۸/۲۹/۳۳/۳۵/۳۶/۴۰/۴۳/۴۴/۴۵/۴۶/۴۷/۴۹/۵۰/۵۱/۵۴/۵۷/۵۸/۵۹/۶۱/۶۲/۶۳/۶۴/۶۶/۶۸/۷۵/۷۶/۷۷/۷۹) و گاه بدون طرح مسأله ، به بیان وجوه مختلف و مسائل بلاغی میردازد مانند مجالس : (۲/۴/۵/۶/۷/۲۴/۲۵/۲۷/۲۸/۳۰/۳۱/۳۴/۳۷/۳۸/۳۹/۴۸/۵۱/۵۳/۵۵/۵۶/۶۰/۶۵/۶۷/۷۰/۷۲/۷۳/۷۴/۷۸/۸۰)

۴- اسالیب بیانی به کار رفته در تفسیر ۶۶ مجلس أمالی شامل این موارد است : (ایجاز ، مجاز ، استعاره ، کنایه ، تشبیه و تمثیل)

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم .

نام استاد راهنما :

رئیس کتابخانه :

سمت علمی :

نام دانشکده :

چکیده

۱ - ۵

پیشگفتار :

مقدمه :

فصل اول : زندگی و آثار سید مرتضی

۶	۱- نسب سید مرتضی
۶	۲- پدر سید مرتضی
۷	۳- مادر سید مرتضی
۷ - ۸	۴- موقعیت علمی سید مرتضی
۸ - ۱۰	۵- موقعیت سیاسی و اجتماعی سید مرتضی
۱۰ - ۱۱	۶- القاب سید مرتضی
۱۱ - ۱۳	۷- آثار سید مرتضی در علوم مختلف
۱۳ - ۱۴	۸- اهمیت جایگاه سید مرتضی در میان شیعه و سنی
۱۴	۹- تعریف أمالی
۱۴ - ۱۵	۱۰- موضوع أمالی سید مرتضی
۱۵ - ۱۷	۱۱- توضیح عناوین فرعی کتاب أمالی سید مرتضی
۱۷ - ۱۹	۱۲- روش تفسیری سید مرتضی

• فصل دوم : تعاریف برخی اصطلاحات

۲۰	۱. تعریف فصاحت و بلاغت
۲۰ - ۲۲	۲. تعریف علم بیان ، معانی ، بدیع
۲۲ - ۲۴	۳. تاریخچه پیدایش علم بلاغت
۲۵ - ۲۶	۴. نقش ادبیات و علم بلاغت در تفسیر سید مرتضی
۲۶ - ۲۷	۵. معرفی اسلوب بیانی قرآن
	۶. اسالیب بیانی به کار رفته در کتاب أمالی
۲۷ - ۳۳	۱/۶ (اسالیب علم بیان
۳۳ - ۳۵	۲/۶ (اسالیب علم معانی
۳۵ - ۴۰	۳/۶ (اسالیب علم بدیع

● گفتار اول : اسالیب بیانی در مجالس امالی

۴۱ - ۴۳	: ۱. مجلس ۱
۴۴ - ۴۵	: ۲. مجلس ۲
۴۶ - ۴۷	: ۳. مجلس ۳
۴۸ - ۴۹	: ۴. مجلس ۴
۵۰ - ۵۴	: ۵. مجلس ۵
۵۵	: ۶. مجلس ۶
۵۶ - ۵۷	: ۷. مجلس ۷
۵۸ - ۶۱	: ۸. مجلس ۹
۶۲ - ۶۶	: ۹. مجلس ۱۴
۶۷ - ۷۲	: ۱۰. مجلس ۱۵
۷۳ - ۷۶	: ۱۱. مجلس ۱۶
۷۷ - ۸۰	: ۱۲. مجلس ۲۲
۸۱ - ۸۳	: ۱۳. مجلس ۲۳
۸۴	: ۱۴. مجلس ۲۴
۸۵ - ۸۶	: ۱۵. مجلس ۲۵
۸۷ - ۸۹	: ۱۶. مجلس ۲۶
۹۰ - ۹۶	: ۱۷. مجلس ۲۷
۹۷ - ۱۰۰	: ۱۸. مجلس ۲۸
۱۰۱ - ۱۰۶	: ۱۹. مجلس ۲۹
۱۰۷ - ۱۰۸	: ۲۰. مجلس ۳۰
۱۰۹ - ۱۱۲	: ۲۱. مجلس ۳۱
۱۱۳	: ۲۲. مجلس ۳۴
۱۱۴ - ۱۱۷	: ۲۳. مجلس ۳۵
۱۱۸ - ۱۲۰	: ۲۴. مجلس ۳۶
۱۲۱ - ۱۲۲	: ۲۵. مجلس ۳۷
۱۲۳ - ۱۲۵	: ۲۶. مجلس ۳۸
۱۲۶ - ۱۲۸	: ۲۷. مجلس ۳۹
۱۲۹ - ۱۳۵	: ۲۸. مجلس ۴۰
۱۳۶ - ۱۳۷	: ۲۹. مجلس ۴۲
۱۳۸ - ۱۴۰	: ۳۰. مجلس ۴۳
۱۴۱ - ۱۴۳	: ۳۱. مجلس ۴۴
۱۴۴ - ۱۴۸	: ۳۲. مجلس ۴۵
۱۴۹ - ۱۵۱	: ۳۳. مجلس ۴۶

۱۵۲ - ۱۵۵	: ۳۴ . مجلس ۴۷
۱۵۶	: ۳۵ . مجلس ۴۸
۱۵۷ - ۱۶۱	: ۳۶ . مجلس ۴۹
۱۶۲ - ۱۶۶	: ۳۷ . مجلس ۵۰
۱۶۷ - ۱۶۸	: ۳۸ . مجلس ۵۱
۱۶۹ - ۱۷۰	: ۳۹ . مجلس ۵۳
۱۷۱ - ۱۷۵	: ۴۰ . مجلس ۵۴
۱۷۶ - ۱۷۹	: ۴۱ . مجلس ۵۵
۱۸۰ - ۱۸۲	: ۴۲ . مجلس ۵۶
۱۸۳ - ۱۸۴	: ۴۳ . مجلس ۵۷
۱۸۵ - ۱۸۶	: ۴۴ . مجلس ۵۸
۱۸۷ - ۱۸۸	: ۴۵ . مجلس ۵۹
۱۸۹ - ۱۹۱	: ۴۶ . مجلس ۶۰
۱۹۲ - ۱۹۴	: ۴۷ . مجلس ۶۱
۱۹۵ - ۲۰۱	: ۴۸ . مجلس ۶۲
۲۰۲ - ۲۰۴	: ۴۹ . مجلس ۶۳
۲۰۵	: ۵۰ . مجلس ۶۴
۲۰۶ - ۲۰۸	: ۵۱ . مجلس ۶۵
۲۰۹ - ۲۱۰	: ۵۲ . مجلس ۶۶
۲۱۱	: ۵۳ . مجلس ۶۷
۲۱۲ - ۲۱۳	: ۵۴ . مجلس ۶۸
۲۱۴ - ۲۱۵	: ۵۵ . مجلس ۶۹
۲۱۶ - ۲۱۸	: ۵۶ . مجلس ۷۰
۲۱۹	: ۵۷ . مجلس ۷۱
۲۲۰ - ۲۲۱	: ۵۸ . مجلس ۷۲
۲۲۲ - ۲۲۴	: ۵۹ . مجلس ۷۳
۲۲۵ - ۲۲۶	: ۶۰ . مجلس ۷۴
۲۲۷ - ۲۲۸	: ۶۱ . مجلس ۷۵
۲۲۹ - ۲۳۱	: ۶۲ . مجلس ۷۶
۲۳۲ - ۲۳۵	: ۶۳ . مجلس ۷۷
۲۳۶	: ۶۴ . مجلس ۷۸
۲۳۷ - ۲۳۸	: ۶۵ . مجلس ۷۹
۲۳۹ - ۲۴۱	: ۶۶ . مجلس ۸۰

● گفتار دوم :

۱- جدول خلاصه مطالب :

۲- نتیجه :

۳- فهرست اعلام :

۲۴۲ - ۲۴۶

۲۴۷ - ۲۵۰

۲۵۱ - ۲۵۸

۲۵۹ - ۲۶۳

۲۶۴

۲۶۵

۴- فهرست منابع و مأخذ

چکیده به زبان انگلیسی

صفحه ی عنوان به زبان انگلیسی

چکیده

سید مرتضی علم الهدی ، در قرن چهارم هجری ، به دلیل روشنی مذاهب و تفکر فرق اسلامی در میان متکلمان و پیدایش فن مناظره ، با بهره گیری از عنصر عقل و منطق شروع به تشکیل جلسات تفسیری با محوریت آیات و روایات کرد .

و جالب اینکه سید مورد احترام علمای هر دو فرقه ی سنی و شیعه قرار داشت و ایشان نقطه ی وحدت بین شیعه و سنی بودند و به عبارت دیگر می توان نتیجه گرفت که در آراء سید تعصب بر مذهب شیعه نبوده و ایشان سعی در ایجاد وحدت بین شیعه و سنی داشته است و در این فضای مناسب با بهره گیری از سنت و عقل ، تلاش در پرده برداشتن از ابهامات و سؤال های دینی مردم در مورد تفسیر آیات و روایات داشت و آثار زیادی در زمینه های مختلف فقهی و تفسیری و ... نگاشت .

که یکی از آثار تفسیری او کتاب « غررالفوائد و دررالقلائد » معروف به «أمالی سید مرتضی » است .

که در این رساله به بررسی اسالیب بیانی یا فنون بلاغی آیات مورد بحث سید مرتضی ذیل شصت و شش مجلس (که دارای مباحث بلاغی بوده) و تحت سه محور : علم بیان ، معانی و بدیع ، پرداخته شده است .

و چون برخی از این فنون را سید به طور مستقیم نام برده و برخی را غیر مستقیم بیان کرده (شرح آنرا داده ولی به نام آن اسلوب اشاره نکرده) و همچنین جهت تأیید برخی وجوه بیان شده توسط ایشان، در قسمت پایانی هر مجلس نام آن اسالیب و شرح آن ، با بهره گیری از تفاسیر ادبی مختلف ، تحت عنوان «تحقیق» ذکر شده است .

کلید واژه : اسلوب ، بیان ، أمالی ، سید مرتضی ، تفسیر ، بلاغت .

پیشگفتار

با توجه به جایگاه والا و رفیع علمی و شخصیتی « سید مرتضی » در نزد شیعه و سنی، و با توجه به علم و سواد و تقوا و نسب ایشان که از طرف مادری با ده واسطه به حضرت علی (ع) و از طرف پدری با پنج واسطه به حضرت موسی بن جعفر، امام کاظم (ع) می رسد

و از طرفی نیز آل بویه، دایی مادری ایشان محسوب می شد که در قرن چهارم در مقابل ضعف حکومت عباسی به قدرت رسیدند و از شاهان روزگار بودند، سید مرتضی در این فرصت ها با بهره مندی از پدر و مادر و استادان خیره در علوم گوناگون از جمله:

« شیخ مفید »: در علم کلام و فن مناظره، « عبد الرحیم بن نباته »: در علوم ادبی و فن خطابه و سخنوری؛ « مرزبانی »: در شعر و ادبیات؛ « ابو الحسن علی بن حشیش کاتب »: در علم حدیث؛ و ... توانست در تمام زمینه های علمی، به مدارج بالا دست یابد و نهضت فرهنگی عظیمی را در احقاق حقوق مسلمانان و گسترش تشیع، پایه ریزی کند و در کنار مسئولیت های اجتماعی و سیاسی اش که به او واگذار شده بود، از جمله: نقابت سادات و امارت مظالم، مجالس درسی را تشکیل دهد و کتب متعددی را در زمینه های: ادبی، کلامی، فقهی، اصولی و تفسیری، تألیف نماید و مردم، ایشان را با القاب بسیار محترمی از جمله: ذو الثمانین؛ ذو المجدین؛ شریف؛ علم الهدی و مجدد الإسلام می خواندند.

از میان ده ها کتاب تفسیری ایشان؛ کتاب « غرر الفوائد و درر القلائد » ایشان

(معروف به: أمالی سید مرتضی) که شامل ۸۰ مجلس درس تفسیری ایشان بوده

(تفسیر آیات و روایات) و توسط شاگردانش املاء شده و سپس توسط استاد تنظیم شده است؛ از جمله کتبی است که کمتر به عنوان یک کتاب تفسیری به آن اشاره شده و شاید به این علت باشد که اکثر دانشمندان وی را در زمینه ی کتب فقهی می شناسند و نظریات تفسیری ایشان به سبک و اسلوب غیر جامع است و تمام آیات قرآن را شامل نمی شود و به ترتیب سور نگاشته نشده.

البته: سید در میان آثار تفسیری خود در عین اینکه به صورت پراکنده به تفسیر پرداخته ولی آیات قرآن را با چنان مهارتی به یکدیگر ارتباط می دهد که این آیات، مثل زنجیری به یکدیگر متصل گردیده اند و این نشان از تسلط و احاطه ی کامل او به آیات قرآن است.

و به دلیل تبحری که در علم لغت و ادبیات عرب دارد و احادیث صحیح را به خوبی می داند، می تواند برای تمام سخنان خود شاهد مثال آورد و با آنها برای مخاطب، زمینه سازی کند.

و در برخی موارد به تفاسیر قبل از خودش نیز نظر داشته است.

از جمله : معانی القرآن فراء (م ۲۰۷) و غریب القرآن ابن قتیبه (م ۲۰۶) و معانی القرآن و إعرابه از زجاج (م ۳۱۱) و جامع البیان عن تأویل آی القرآن از طبری (م ۳۱۰)

ولی به آن ها اکتفاء نکرده و گامی جدید در تحلیل آیات و روایات برگزیده است ، که

بی سابقه بوده و هست .

تا جایی که در تأیید اغلب نظریات او ، مفسران بعدی نیز نظر و دیدگاه او را در تفاسیرشان ذکر کرده اند : از جمله : التبیان فی تفسیر القرآن از شیخ طوسی (م ۴۶۰)

و مجمع البیان فی تفسیر القرآن از طبرسی (م ۵۴۸)

و روح الجنان و روح الجنان از ابوالفتوح رازی (م حدود ۵۵۰)

و تفسیر الکبیر فخر رازی (م ۶۰۶) و تفسیر المیزان علامه طباطبایی و تفسیر نمونه و

در این رساله ، مباحث تفسیری آیات قرآن در کتاب املی تحت عنوان (تأویل الآیه) و در یک مورد ، تحت عنوان (مسأله) از جهت اسلوب ها و فنون بیانی و بلاغی ، بررسی شده ،

[از مجموع ۸۰ مجلس درس سید ، تنها ۷۰ مجلس تحت عنوان « تأویل الآیه »

می باشد که به ۶۶ مجلس آن که دارای مباحث بلاغی است ، پرداخته شده ،

البته حدود ۱۰ مجلس از جمله [مجالس ۱۰ / ۱۱ / ۱۲ / ۱۳ / ۱۷ / ۱۸ / ۱۹ / ۲۰ / ۲۱ / ۳۲] بطور کامل به تأویل خبر اختصاص دارد و در میان حدود ۲۰ مجلس از جمله [مجالس ۱ / ۳ / ۴ / ۵ / ۶ / ۸ / ۱۵ / ۲۵ / ۲۷ / ۳۰ / ۳۱ / ۳۴ / ۳۷ / ۴۸ / ۴۹ / ۵۳ / ۶۴ / ۶۵ / ۶۸ / ۷۹] مبحثی تحت عنوان تأویل خبر ذکر شده که تحقیق آن از حیثه ی کار نگارنده خارج بود]

لازم به ذکر است ، با توجه به اینکه متن کتاب املی سید مرتضی موسوم به (غررالفوائد و درالقلائد) به زبان عربی است و تاکنون ترجمه ی آن به چاپ نرسیده ، ابتدا متن عربی این مجالس به فارسی ترجمه شده و در این زمینه به برخی از پایان نامه ها ی مربوط به ترجمه مباحث تفسیری سید مرتضی در دانشگاه های مختلف مراجعه شده است .

و در ترجمه مباحث تفسیری هرکجا ، عنوان و کلمه یا جمله ای به مطالب سید مرتضی جهت توضیح ، اضافه شده ، داخل کروشه قرار گرفته است .

و در مواردی که سید در تفسیر آیه ای ، به ذکر قسمتی از آیه پرداخته و فهم معنای قسمت مزبور ، نیازمند آگاهی از تمامی آیه بوده ، تمامی آیه در صدر کلام عنوان شده است .

مباحث بلاغی در کتاب اُمالی تحت سه محور: علم بیان و معانی و بدیع بررسی شده ، و سید گاهی به نام این اسالیب به طور مستقیم و گاه به صورت [غیر مستقیم : یعنی تنها شرح داده و نام اسلوب را نیاورده] اشاره کرده که جهت سهولت فهم مخاطب و روشن شدن بیشتر آن اسلوب و تأیید وجه بیان شده توسط سید ، با مراجعه به کتب تفسیر ادبی قرآن ، این اسالیب شنایابی شده و در پایان هر مجلس تحت عنوان « تحقیق » اشاره شده است که در برخی موارد به جهت وضوح متن عربی آنها و جلوگیری از طولانی شدن کلام ، از ترجمه ی آنها خود داری شده است.

و به جهت اینکه آشنایی قبلی با اسالیب به کار رفته در کتاب اُمالی لازم بود ، ابتدا در فصل دوم ، یک یک این اسالیب بیانی با مثال های قرآنی [غیر از کتاب اُمالی] تعریف شده .

در ضمن ، متن عربی آیات قرآن در این رساله از خط به کار رفته در نرم افزار

«جامع التفاسیر قرآن» گرفته شده و شاید نوع خط با خط معمول قرآن در برخی کلمات تفاوت داشته باشد ، همچنین در ترجمه آیات ، از ترجمه ی فارسی و روان و دقیق آقای مکارم شیرازی استفاده شده. و در ذیل بیان مجالس تفسیری سید مرتضی اگر نام شخصی داخل گیومه ، برده شده ، در قسمت آخر پایان نامه شرح حال مختصری از او تحت عنوان « فهرست اعلام » آمده است. و خلاصه ی تمامی اسالیب بیانی نام برده شده در این رساله به صورت یک جدول در فصل آخر بیان شده است .

همانطور که می دانیم ، قرآن کریم ، سراسر اعجاز است و این اعجاز بیشتر در زمینه ی فصاحت (در محتوا) و بلاغت (در الفاظ) آیات آن می باشد .

و از همان سال های آغازین نزول آن ، حضرت علی (ع) در میان مباحث تفسیری خود ، به جنبه های بلاغی آیات اشاره کرده اند همانطور که در کتاب نفیس خود « نهج البلاغة » دریای فصاحت و بلاغت ایشان به چشم می خورد .

پیرو سخنان ایشان ، افرادی همچون جاحظ ، ابن قتیبه ؛ ابن معتر ، میرد ؛ عبد القاهر جرجانی ؛ ابن ابی الأصبغ ؛ سکاکی ؛ خطیب قزوینی ؛ ابو عبیده ؛ سید مرتضی و ... با تألیف کتب بلاغی خود این علم را مخصوصاً در زمینه ی اعجاز آیات قرآن پرورش دادند .

و از جمله دلایلی که سید به این علم روی آورد ، این بود که : از متکلمان شیعه به شمار می رفت و به ناچار ؛ باید معانی و تفاسیر مختلف کلام و آیات را می دانست تا بتواند آنها را از معانی ظاهری اش که با اصول اعتقادی او به ظاهر ناسازگار می آمد ؛ درک کند و آن را از معنای ظاهری و در بعضی مواضع ، معنای حقیقی ، به معنای مجازی برگرداند ، تا مردم گرفتار دام شبهه نگردند و در مراتب بالاتر بگوئیم که : مرتکب شرک خفی نشوند .

زیرا اسلوب و روش قرآن منحصر به خود آن است و نظیری ندارد و باید آن را از زبان اهل بیت شناخت و اِلّا (نعوذ بالله) به گمراهی خواهیم رفت و بر گمراهیمان افزوده خواهد شد ، همچون

مردابی که هر لحظه ما را در ظلمت بیشتر فرو می برد و مصداق آیات زیر خواهیم شد: «وَنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَ لَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا»

(إسراء : ۸۲) : یعنی : و از قرآن، آنچه شفا و رحمت است برای مؤمنان، نازل می‌کنیم و ستمگران را جز خسران (و زیان) نمی‌افزاید.

و «هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ لَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا» (فاطر : ۳۹)

یعنی : اوست که شما را جانشینانی در زمین قرار داد هر کس کافر شود، کفر او به زیان خودش خواهد بود، و کافران را کفرشان جز خشم و غضب در نزد پروردگار چیزی نمی‌افزاید، و (نیز) کفرشان جز زیان و خسران چیزی بر آنها اضافه نمی‌کند.

و «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَ مَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا» (الإسراء : ۴۱)

یعنی : ما در این قرآن، انواع بیانات مؤثر را آوردیم تا متذکر شوند! ولی (گروهی از کوردلان)، جز بر نفرتشان نمی‌افزاید.

و برعکس اگر به آیات آن (ثقل اکبر) ایمان آورده و از راه درست با استمداد از ثقل اصغر

(اهل بیت) بنا بر سفارش پیغمبر اکرم در حدیث ثقلین؛ که قرآن و اهل بیت از یکدیگر جدا خواهند شد و استمداد از هر دو این‌ها ما را به سعادت دنیا و آخرت خواهد رسانید، عمل صالح کنیم، به ایمانمان روز به روز افزوده خواهد شد و قرآن مانند موجود صاحب روح و زنده به ما کمک می‌کند تا به افق‌های بلند معنا پرواز کنیم و مصداق آیات زیر باشیم :

«فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَبُوْقِيهِمْ أَجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا»

(نساء : ۱۷۳) یعنی : اما آنها که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند، پاداششان را بطور کامل خواهد داد و از فضل و بخشش خود، بر آنها خواهد افزود. و آنها را که ابا کردند و تکبر ورزیدند، مجازات دردناکی خواهد کرد و برای خود، غیر از خدا، سرپرست و یابوری نخواهند یافت.

و «وَ يَخْرُونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُسُوعًا» (إسراء : ۱۰۹)

یعنی: آنها (بی‌اختیار) به زمین می‌افتند و گریه می‌کنند و (تلاوت این آیات، همواره) بر خشوعشان می‌افزاید.

«لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

(نور : ۳۸) یعنی : (آنها به سراغ این کارها می‌روند) تا خداوند آنان را به بهترین اعمالی که انجام داده‌اند پاداش دهد، و از فضل خود بر پاداششان بیفزاید و خداوند به هر کس بخواهد بی حساب روزی می‌دهد

(و از مواهب بی‌انتهای خویش بهره‌مند می‌سازد).

« لِيُؤْتِيَهُمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ » (فاطر : ۳۰)

یعنی : (آنها این اعمال صالح را انجام می‌دهند) تا خداوند اجر و پاداش کامل به آنها دهد و از فضلش بر آنها بیفزاید که او آمرزنده و شکرگزار است!

« وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ »

(شوری : ۲۶) یعنی : و درخواست کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده‌اند می‌پذیرد و از فضل خود بر آنها می‌افزاید اما برای کافران عذاب شدیدی است!

« وَ يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا »

(مریم : ۷۶) یعنی : (اما) کسانی که در راه هدایت گام نهادند، خداوند بر هدایتشان می‌افزاید و آثار شایسته‌ای که (از انسان) باقی می‌ماند، ثوابش در پیشگاه پروردگارت بهتر، و عاقبتش خوبتر است!

زمخشری در مقدمه ی تفسیرش به این نکته اشاره نمود که : بدون احاطه بر دو دانش

« معانی » و « بیان » نمی توان به تفسیر قرآن پرداخت و ژرفای معانی آن را شناخت .

(منبع : زمخشری ، الکشاف ، زمخشری ، جار الله محمود بن عمر ، « الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل »، ج ۱ ، ص ۱۶)

و از آنجا که خداوند متعال با نزول این معجزه عظیم ، سخت ترین دشمنان و سخنور ترین امیران بلاغت و بیان را در برابر خویش ، به خموشی کشانده ، چندان که از وضوح این عجز و ناتوانی ، نه تنها به هموردی آن ، بر نخاسته اند ، که حتی چنین اندیشه ای را در سر نیپروریده اند ، از طرفی هم امکان ندارد ، کسی که ابزار فهم بلاغی نظم قرآن

(علم فصاحت و بلاغت) را ندارد ، بتواند پی به اعجاز آن ببرد .

و من الله التوفيق

سوده ترقی

فصل اوّل :

زندگی و آثار

سید مرتضی

• فصل اول : زندگی و آثار سید مرتضی

(۱) نسب او : « علی بن الحسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن ابن الحسین بن علی بن ابی طالب » (متولد سال ۳۵۵ ه. ق - متوفی ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ ه. ق) و حدود ۸۱ سال عمر کرد .
او از جانب پدر و مادر دارای نسبی والا و با ایصالت بود .
و از طرف مادرش با ده واسطه به حضرت علی (ع) و از طرف پدرش با پنج واسطه ، به حضرت موسی بن جعفر (ع) می رسد .

و نسبان ، نسب وی را به ابراهیم بن موسی کاظم (ع) می رسانند.

(منبع : الإمام فخر رازی ، ابو عبدالله محمد بن عمر ، الشجرة المباركة فی أنساب الطالبیة ، ص ۸۲- ۸۳ / المروزی الأزورقانی ، السید عزیز الدین ، الفخری فی أنساب الطالبین ، ص ۱۲۴- ۱۲۵)

که برای سهولت فهم، بطور خلاصه در جدول زیر آورده ایم :

فرزند	پدر	جدّ ۱	جدّ ۲	جدّ ۳	جدّ ۴	جدّ ۵
محمد	الحسین	موسی	محمد	موسی	ابراهیم	امام
رضی	ابواحمد	ابوالحسن	ابوجعفر	الثانی	اصغر	موسی
علی	الطاهر	الاصغر	الأعرج			کاظم
مرتضی	الأوحد	«النجل»				(ع)

(۲) پدرسید مرتضی :

«الحسین ابواحمد بن موسی» ملقب به « الطاهر ذوالمناقب و الطاهر الأوحد » دارای منزلتی عظیم و با برکت و با ایصالت و بزرگواری بود ، هر امری را که برعهده گرفت ، اصلاح کرد و با حسن وساطت ، به نظم در آورد . سفیر بین خلفاء و أمراء و متولی نقابت سادات و امیر در موسم حج بود . بارها با مردم ، حج به جای آورد ، در سال ۳۰۴ هجری متولد و در سال ۴۰۰ هجری در ۹۷ سالگی وفات یافت .

(منبع : بحر العلوم طباطبایی ، السید محمد المهدی ، رجال السید بحر العلوم (الفوائد الرجالیة) ، ج ۳ ، ص ۹۴ ، / الشیرازی ، السید علی خان ، الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة ، ص ۴۵۸ .)

در زمان وفاتش بیماری ها او را در بر گرفته بودند و بینایی اش را از دست داده بود در خانه اش دفن شد و سپس جسد او را به حرم امام حسین (ع) منتقل و نزد جدش «ابراهیم اصغر» دفن کردند .

(منبع : سید مرتضی ، الذخیرة فی علم الکلام ، ص ۱۱ تحقیق : السید احمد الحسینی ، مقدمه رشید صقار)

۳) مادر سید مرتضی :

« فاطمه بنت حسین بن حسن (حسن أطروش یا ناصر کبیر، عالم زیدی مذهب و شاعر و فرمانروای دیلم و طبرستان)....أبی محمد الحسن بن احمد الحسن بن علی بن الحسن بن علی بن عمر بن علی السجّاد زین العابدین بن الحسین السبط الشہید بن امیرالمؤمنین (ع) »
(منبع : سید مرتضی ، المسائل الناصریات ، ص ۱. (فی صن الجوامع الفقہیّة) / الشیرازی ، السید علی خان ، الدرجات الرفیعة ، ص ۴۵۸ / إندى الإصبهانی ، میرزا عبدالله ، ریاض العلماء ، ج ۴ ، ص ۱۷)
بنابراین آل بویه ، دایمی مادر سید مرتضی محسوب می شدند که خود از امرای روزگار و بزرگان اجتماع آن روز بوده اند .

و شیخ مفید ، احکام النساء را در جواب درخواست او تألیف کرد و گفت : « چون آن سیده جلیل القدر ، قصد جمع آوری احکامی مربوط به تمامی مکلفین را داشت و همچنین احکام مختصّ به زنانلذا به تدوین این کتاب پرداختم »

(منبع : شیخ مفید " محمد بن محمد بن النعمان " ، مقدمه احکام النساء ، ص ۱۳ . المحقق : الشیخ مهدی)

همچنین ، شیخ مفید ، حضرت زهرا سلام الله علیها را در خواب می بیند که :

« حسنین (ع) را برای تعلیم به وی می سپارد فردای آن شب ، فاطمه بنت ناصر با دو پسر کوچکش : علی مرتضی و محمد رضی ، در مسجد به محضر شیخ مفید وارد می شوند ، و از شیخ می خواهد به آنها فقه بیاموزد . »

شیخ متعجب خوابش را برای او می گوید و آموزش آن دو را بر عهده می گیرد .

(نقل به اختصار) (منبع : المامقانی ، شیخ عبدالله ، تنقیح المقال فی علم الرجال ، ج ۲ ، ص ۲۸۴)

سرانجام ، فاطمه بنت ناصر در ماه ذی الحجّه سال ۳۸۵ وفات یافت و پسرش شریف رضی قصیده ای در رثای مادرش سرود ... (منبع : الصفار ، رشید ، مقدمه الذخیره ، ص ۱۲)

۴) موقعیت علمی سید مرتضی

« شیخ مفید » رهبر امامیه در آن زمان ، آنچنان از پرورش این شاگرد ، مطمئن و آسوده خاطر است که وقتی سید به محضر او می رود ، او را در جای خود برای تدریس می نشاند .
و سرانجام جانشین استادش ، شیخ مفید در علم کلام و فن مناظره می شود .

سید مرتضی برای آموختن و بالا بردن سطح علمی خویش ، حتی از افرادی که مذهب مخالف او داشتند ، بهره می برد و این خود نشانگر دید گسترده و أفق وسیع بینش وی بود و ارج و اهمیت سید را به هر صاحب علمی به اثبات می رساند . در مجالس سید نیز همچون مجالس استادش شیخ مفید ، بزرگان مذاهب و علمای آنان و سایر ملتها حاضر می شدند و این مطلب دلالت بر گسترش اطلاع وی بر موارد اختلاف مذاهب ، می کند .
(منبع: همان، ص ۲۹).

« رشید صفار » محقق دیوان سید مرتضی در مقدمه ی این دیوان می گوید :

سید مرتضی دارای کتابخانه وسیعی ، بالغ بر هشتاد هزار جلد کتاب بود و در آن زمان ، کتابخانه سید از ارزش فراوانی برخوردار بود »

(منبع : الصفار ، رشید ، مقدمه دیوان شریف المرتضی ، ج ۱ ، ص ۶۵ .)

که با توجه به امکانات محدود آن عصر ارزش منحصر به فردی داشته .

این حجر به نقل از ابن طیّ ، می گوید : « سید مرتضی اولین فردی است که خانه اش را محلّ علم و مناظره قرار داد . » (منبع : العسقلانی ، شهاب الدین ، لسان المیزان ، ج ۴ ص ۲۵۷)

«رشید صفار» در این باره می گوید: «سید مرتضی شیفته ی علم بود و به تدریس و تحقیق علم روی آورد و از خانه ی وسیعش مدرسه ای عظیم به وجود آورد که در آن عده ای از جویندگان و طالبان فقه ، کلام ، تفسیر ، لغت ، شعر و علوم دیگر چون : علم فلک ، حساب و ... به هم می پیوستند تاجایی که خانه اش را «دار العلم» نامیدند ، و سید مجالس مناظرات را در آنجا ترتیب می داد .»

(منبع : الصفار ، رشید ، مقدمه دیوان شریف المرتضی ، ج ۱ ، ص ۶۲ .)
با این وجود مقام علمی سید ، زمانی چهره واقعی خود را به معرض دید می گذارد که مجالس درس و مناظره ی ایشان ملاحظه شود .

البته سید مرتضی علاوه بر شیخ مفید استادان دیگری هم داشته که ما در اینجا به برخی از آنها اشاره می کنیم :

۱- عبد الرحیم بن نباته (م ۳۷۴ ه . ق) : ایشان در علوم ادبی و در فن خطابه و سخنوری چیره دست بود و در دوران کودکی سید و برادرش نزد او درس می خواندند .

۲- محمد بن عمران ، معروف به مرزبانی (م ۴۱۳ ه . ق) : او به اخبار و ادبیات آگاه بود و در فنون گوناگون ، کتب بسیاری تألیف کرد . و سید بیشترین اشعار امالی را از این استادش نقل کرده

۳- حسین بن علی بن یوسف .

۴- ابوالحسن علی بن حبش کاتب (م ۴۳۵ ه . ق) : استاد سید در علم حدیث بوده .

۵- سهل بن احمد دیباجی .

۶- حسین بن علی بن بابویه قمی (م ۳۴۲ ه . ق) : برادر شیخ صدوق ، عالمی بزرگ و مورد اعتماد نزد شیعه است و سید از او بی واسطه ، نقل حدیث کرده .

۷- شیخ الشرف

۸- ابوالحسین محمد بن اَبی جعفر .

۹- ابوعلی فارسی

۱۰- ابو عبدالله حسین بن علی بن شیبان قزوینی .

۱۱- علی بن محمد کاتب .

۵) موقعیت سیاسی و اجتماعی سید مرتضی

آغاز حیات سید ، با دوران ضعف و انحطاط خلافت عباسی مصادف بود .

ویژگیهای فضای سیاسی و اجتماعی بغداد را میتوان در موارد زیر خلاصه کرد :

۱- شورش های پی در پی ، خرمدینان و صفاریان و زنگیان و خوارج ، و نیروی نظامی ، خلافت عباسی را به شدت ضعیف کرده بود .

۲- سلطه ی جابرانه ی ترکان بر دستگاه خلافت عباسی ، قدرت واقعی را از دست خلفا بیرون آورده بود .

۳- اختلافات طبقاتی که سرمنشاء بسیاری از بحران های سیاسی و اجتماعی است ، به شدت وسعت یافته بود .

۴- خلفا تحت تأثیر فقه های متعصب اهل سنت ، با ترویج فلسفه و منطق و دیگر علوم عقلی مبارزه می کردند و در نتیجه ، جهل و نادانی و تعصب به شدت رواج یافته بود .